

Pozycja ustrojowa przewodniczącego parlamentu Andory (Syndyka Generalnego) w kontekście zmiany ustrojowej z 1993 r.

Marcin Łukaszewski, *Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*

ORCID ID: 0000-0003-3332-3423

Streszczenie

Andora jest jednym z najmłodszych europejskich państw demokratycznych, które przez wiele stuleci pozostawało podmiotem niesuwerennym i niedemokratycznym o skomplikowanym statusie prawnomiędzynarodowym. Przedmiotem niniejszego artykułu jest pozycja ustrojowa przewodniczącego andorskiego parlamentu – Syndyka Rady Generalnej. Autor podejmuje próbę analizy, w jaki sposób zmieniła się ona po uchwaleniu konstytucji w 1993 r. i jakie miejsce w systemie organów państwa zajmuje obecnie przewodniczący andorskiego parlamentu.

Słowa kluczowe: Andora, system polityczny, Syndyk Generalny, Rada Generalna

Constitutional position of the Speaker of the Andorran parliament (Syndic General) in the context of the 1993 constitutional change

Abstract

Andorra is one of the youngest European democracies. For many centuries it was a non-sovereign and undemocratic entity with a complicated international status. The subject of this article is the constitutional position of the speaker of the Andorran parliament – the General Syndic of the General Council. The author tries to analyse how position of the Syndic changed after the adoption of the 1993 constitution and what position in the system of state organs is now occupied by the parliament's Speaker.

Keywords: Andorra, political system, Syndic General, General Council

Wprowadzenie

Księstwo Andory, zwane także wspólnotą Kraju Dolin, jest jednym z najmłodszych państw europejskich, w których obowiązuje reżim demokratyczny. Choć sama wspólnota na terenach Pirenejów funkcjonowała już od średniowiecza, to przez wszystkie kolejne stulecia, aż do początku ostatniej dekady XX w. (sic!) pozostawała terytorium niesuwerennym o charakterze feudalnym. W pewnym uproszczeniu można stwierdzić, że aż do 1993 r. absolutną władzę w Andorze sprawowała dwuosobowa głowa państwa: biskup katalońskiej diecezji Seo de Urgell (współksiążę episkopalny) oraz przejmujący po francuskich królach tytuł drugiego ze współksiążąt – prezydent Francji. Obaj współksiążęta pozostawali na gruncie prawa równi, co jednak w praktyce było zachowywane w umiarkowanie ograniczonym zakresie¹. Zmiana, jaką przyniosło przede wszystkim opracowanie pierwszej w historii Andory konstytucji pisanej, związana była z wolą obu suwerenów. Ci wyrazili zgodę na upodmiotowienie wspólnoty Kraju Dolin, w efekcie czego w latach 70. ubiegłego stulecia rozpoczął się proces demokratyzacji, którego finalnym etapem było referendum konstytucyjne oraz ratyfikacja sąsiedzkiego trójstronnego traktatu o przyjaźni i współpracy (oba wydarzenia w 1993 r.)².

Fundamentalną instytucją polityczną, która odgrywała bardzo ważną rolę w systemie politycznym Andory do 1993 r. był syndyk generalny – przewodniczący parlamentu tego państwa. Przedmiotem niniejszego artykułu jest jego pozycja ustrojowa przed i po przyjęciu Konstytucji Księstwa w 1993 r. W celu ukazania charakteru zmian w ustroju Andory zostanie wykorzystana analiza normatywna i historyczna, dzięki którym będzie możliwe ukazanie przemian regulacji prawnych na przestrzeni stuleci. Jest to istotne, ponieważ ustrój omawianego państwa kształtował się *de facto* przez ponad siedem stuleci. Korzystając z powyższych metod, autor podejmie się próby odpowiedzi na pytanie, na ile zmieniła się pozycja ustrojowa syndyka generalnego oraz zweryfikuje hipotezę, według której to właśnie uchwalenie konstytucji miało największy wpływ na wzmocnienie/osłabienie jego pozycji.

¹ Nie wdając się w szczegóły historii Andory, losy Kraju Dolin bardzo często zależały od sytuacji geopolitycznej, w jakiej znajdowali się jej sąsiedzi: Hiszpania i Francja (np. wojna domowa w Hiszpanii w latach 30. XX w. czy Wielka Rewolucja Francuska). Należy przy tym zaznaczyć, że poza losami obu sąsiadów, na wydarzenia polityczne Andory (pomijając, co oczywiste, działania samych Andorczyków) miał wpływ również Kościół katolicki, który przez biskupa Seo de Urgell realnie wpływał na losy omawianego państwa.

² Na temat znaczenia traktatu (*Traité de bon voisinage, d'amitié et de coopération entre la République française, le Royaume d'Espagne et la Principauté d'Andorre*) zob. szerzej Łukaszewski 2015: s. 399–413.

Autor przeanalizuje problem w sposób chronologiczny, wskazując, jak ewoluowała pozycja ustrojowa przewodniczącego parlamentu od powołania do życia organu przedstawicielskiego, przez jego przekształcenia w 1866 r., aż do XX w. W drugiej części artykułu zostanie zaprezentowana istota reformy instytucjonalnej z lat 70. i 80. XX w. oraz status prawnoustrojowy syndyka generalnego w obecnym reżimie prawnym, tj. po uchwaleniu Konstytucji Księstwa. Taką strukturę uzasadnia przyjęta hipoteza, której weryfikacja wymaga przedstawienia ewolucji pozycji ustrojowej analizowanego organu (w perspektywie nie tyle wieloletniej, ile ponad półtysiącletniej) oraz porównania rozwiązań ustrojowych przed i po przyjęciu ustawy zasadniczej. Celem tak przyjętej konstrukcji będzie możliwie wyraźne zarysowanie pozycji ustrojowej syndyka generalnego zarówno przed 1993 r., jak i po tej cezurze, co umożliwi zweryfikowanie postawionej hipotezy, przy jednoczesnym pozostawieniu możliwości odniesienia się do znaczenia zmian ustrojowych przedstawionych w pierwszej części artykułu.

Parlament Andory do Nowej Reformy (1866 r.)

Andora liczy swoją historię od początków ubiegłego tysiąclecia, jednak kluczowym aktem konstytuującym wspólnotę Kraju Dolin był rok 1278, kiedy doszło do przyjęcia pierwszego układu arbitrażowego. Akt ten kończył spór biskupa Urgell (wówczas Pere d'Urg) z hrabią Foix (Roger Bernat III). Układ ten potwierdzono 10 lat później w kolejnym akcie (*Segon pariatge*)³. Na mocy obu paragiów, poza wskazaniem równości panów feudalnych nad Andorą, postanowiono o ustroju politycznym Kraju Dolin, który w dużej mierze nie został zmieniony przez ponad siedemset lat. Układ z 1278 r. był o tyle istotny, że przez niektórych jest nazywany pierwszą konstytucją Andory (Osóbka 2008: s. 9)⁴. Pariagia, pośród rozwiązywania licznych kwestii społeczno-politycznych, nakazywały Andorczykom przekazywanie

³ Akty te funkcjonują w literaturze pod różnymi nazwami (zazwyczaj jednak jako *Pareage* lub w języku polskim Pariagia). Pierwszy z aktów (*Primer pariatge de Andorra*, funkcjonujący też pod nazwą określającą miejsce spisania i datyiennej jego sporządzenia: *Pariatge signat a Lleida el 8 de setembre de 1278*) został przyjęty 8 września 1278 r. Drugi z paragiów (*Segon pariatge de Andorra*) jest datowany na 6 grudnia 1288 r. W ramach drugiego aktu potwierdzono postanowienia *Primer pariatge*, a także m.in. zakazano budowy zamku lub fortecy bez obopólnej zgody i przyznawało obu paragiom prawo mianowania własnego notariusza.

⁴ Lewis G. Leary stwierdza nawet, odwołując się do monarchii angielskiej, że układ arbitrażowy z 1278 r. stanowi dla ustroju Andory swoistą Wielką Kartę Swobód (*Magna Charta of Andorra*) (Leary 1912: s. 26).

danin obu suwerenom⁵, a samych panów feudalnych zobowiązywały do powołania swoich reprezentantów, którzy mieli być odpowiedzialni przede wszystkim za wymiar sprawiedliwości (Bladé 1882: s. 20).

Kwestia ustroju wewnętrznego Andory została rozwiązana w ten sposób, że najważniejsze decyzje podejmowali wspomniani wyżej, umocowani przez współksiążąt reprezentanci (*viguier*). Mieszkańcom Kraju Dolin prawo reprezentacji przysługiwało dopiero od 1419 r., kiedy suwereni pozytywnie odpowiedzieli na petycję Andorczyków w kwestii powołania do życia Rady Ziemi (Rady Terytorialnej – *Consell de la Terra*) (Osóbka 2009: s. 185). Prawo wyboru początkowo przysługiwało wyłącznie *focs* – głowom najznamienitszych rodzin. Parlament zbierał się zwykle pięć razy w ciągu roku (*By-Ways* 26.06.1869: s. 850). Przyznanie praw wyborczych głowom wszystkich rodzin andorskich przyniosła dopiero reforma z 1866 r.

Sam parlament w zakresie swoich uprawnień miał stać na straży przywilejów i praw Andorczyków. Nad implementowaniem postanowień parlamentu miał czuwać syndyk (*syndic procureur general*), który był wspomagany przez dwóch zastępców (subsyndyków)⁶. Syndycy generalni byli wybierani na czas nieoznaczony przez parlament⁷ (choć mogli być też przez niego odwołani) (*A Unique* 6.02.1892: s. 94) i odpowiadali za kierowanie jego pracami. Mieli też prawo zwoływania nadzwyczajnego posiedzenia Rady w uzasadnionych przypadkach. Podobnie, w przypadku zaistnienia określonych nadzwyczajnych okoliczności, syndykowi (obok rad parafialnych i tzw. *Bayles*) przysługiwało prawo dysponowania oddziałem służb porządkowych. Takimi okolicznościami mogły być zachowanie porządku publicznego lub wdrożenie postanowień parlamentu w przypadkach odmowy ich wykonania (Bladé 1882: s. 41).

⁵ Ich wartość w połowie XIX w. wynosiła 1920 franków dla współksięcia francuskiego i 842 franki dla współksięcia episkopalnego, z tym zastrzeżeniem, że Andorczycy z własnej woli corocznie na Święta Bożego Narodzenia ofiarowali współksięciu-biskupowi po 12 sztuk szynki, serów i drobiu (*By-Ways* 26.06.1869: s. 850).

⁶ W literaturze nazywani czasami drugim i trzecim syndykiem. Warto wspomnieć, że w literaturze anglojęzycznej również często określa się dwóch syndyków mianem prezydenta i wiceprezydenta, dając tym samym wyjaśnienie do określania omawianego państwa mianem Republiki Andory. Jeden z pierwszych autorów w polskiej literaturze naukowej podejmujący tematykę andorskiego systemu konstytucyjnego, Tadeusz Jasudowicz, posługuje się podobnym tłumaczeniem terminu szefa andorskiego parlamentu, nazywając go prezydentem (subsyndyka określa natomiast mianem wiceprezydenta) (Bladé 1882: s. 33; *A National* 3.10.1891: s. 324; Jasudowicz 1998: s. 44).

⁷ Z racji charakteru pełnionego urzędu syndycy musieli być Andorczykami (*A Pigmy* 1.06.1881: s. 536).

Syndyk generalny (*Sindic general*) nie otrzymywał za swoją pracę wynagrodzenia (takowe pobierał jedynie sekretarz parlamentu) (*A Unique* 6.02.1892: s. 94). *Sindic general* posiadał pieczęci państwowe, wydawał paszporty i certyfikaty produktów pochodzących z Andory, a także dysponował i administrował środkami publicznymi (Bladé 1882: s. 36). W tym sensie można stwierdzić, że syndyk, w okresie między posiedzeniami parlamentu, tworzył *de facto* rząd Andory (Leary 1912: s. 150), również poprzez przyznanie mu zadania wykonywania uchwał podejmowanych przez parlament. Nie można przy tym określić syndyka mianem rządu⁸ niezależnego od woli współksiążąt. W tym kontekście warto wspomnieć, że kiedy w 1925 r. syndyk pozytywnie odpowiedział na zaproszenie sekretarza generalnego Ligi Narodów do przystąpienia do konwencji opiumowej, rząd francuski zwrócił się do sekretarza generalnego o wycofanie ratyfikacji konwencji przez Andorę. Żądanie umotywowane było stanowiskiem rządu Republiki, zgodnie z którym syndyk nie miał uprawnień do podejmowania zobowiązań w imieniu Kraju Dolin, gdyż takie prawo przysługiwało francuskiemu rządowi (Duursma 1996: s. 353). Pokazuje to wyraźnie, z jakimi problemami instytucjonalnymi i politycznymi musieli się mierzyć Andorczycy przez kilka stuleci.

Warto przy tym wyraźnie wskazać, że układy arbitrażowe wraz z aktami wydawanymi przez współksiążąt (czy też zależne od nich organy) nie stanowiły całości systemu prawnego, na który składały się również zwyczaje, a także w pewnym zakresie przepisy kościelne. Z racji tego, że Andora przez lata nie prowadziła niemal żadnej polityki zagranicznej⁹, rola organu wykonawczego, jakim wówczas był syndyk generalny, była akurat w tym zakresie znacząco ograniczona. Poza wskazanymi wyżej uprawnieniami wynikającymi z przewodniczenia obradom parlamentu, wykonywania jego uchwał i administrowania (czyli jednak nie rządzenia) państwem, syndyk generalny był zobowiązany do orzekania w sprawach swoistej „konstytucyjności” stanowionego prawa: jeśli pojawiły się jakiegokolwiek wątpliwości, czy przyjęte prawo nie naruszało zwyczaju lub precedensu, syndyk był zobowiązany zwołać konferencję z udziałem najbardziej dostojnych i doświadczonych posłów (*Caps-Grossos*), którzy wspólnie mieli orzec, czy dane postanowienie nie narusza niepisanych źródeł prawa (*A Unique* 6.02.1892: s. 94).

⁸ Rozumianego tutaj jako najwyższego organu władzy wykonawczej odpowiedzialnego za bieżące zarządzanie sprawami państwa.

⁹ W języku katalońskim znaczenie pochodzenia słowa Andorczycy często tłumaczy się jako osoby skryte, pozostające w ukryciu.

Parlament Andory od Nowej Reformy do lat 70. XX w.

Zmianę reguł wyborczych przyniosła tzw. Nowa Reforma (*Nova Reforma*), która zrównała w prawach wszystkich męskich przedstawicieli andorskich rodzin. W myśl nowych przepisów głowa rodziny musiała mieć ukończone 25 lat i posiadać prawa wyborcze. Nowa Reforma wzmocniła uprawnienia parlamentu, którego nazwa uległa zmianie na obowiązującą do dzisiaj Radę Generalną. Ze względu na wzrost liczby mieszkańców podjęto decyzję o zwiększeniu liczby parlamentarzystów z 16 do 24 (stąd Rada Generalna często w literaturze pojawia się również pod nazwą Rada Dwudziestu Czterech), którzy byli wybierani na cztery lata (po dwóch latach połowa składu miała być odnawiana), po czterech przedstawicieli z każdej z sześciu ówczesnych parafii (Kucała 2007: s. 30, 43–44).

Zarówno pierwsza dekada XX w., jak i lata 30. przyniosły znaczące zmiany społeczno-polityczne w Kraju Dolin. W pierwszych latach ubiegłego stulecia podjęto decyzje o budowie dróg łączących Andorę z jej sąsiadami. Jeszcze przed wybuchem II wojny światowej Andora została zelektryfikowana, wprowadzono usługi pocztowe, wybudowano stację narciarską. W 1933 r. Andorą wstrząsnęła swoista rewolucja, którą zapoczątkowali młodzi Andorczycy: zamknęli się oni w sali obrad parlamentu, domagając się rozszerzenia prawa wyborczego na wszystkich pełnoletnich mężczyzn¹⁰. Kryzys zażegnano poprzez wysłanie do Kraju Dolin oddziału francuskich żandarmów i wydanie przez suwerenów dekretu, który przyznawał prawo wyborcze wszystkim mężczyznom, którzy ukończyli 25. rok życia (bierne prawo wyborcze było ograniczone do pełnoletnich Andorczyków powyżej 30. roku życia). System ten przetrwał do 1941 r., kiedy suwereni zdecydowali się przywrócić prawo wyborcze z 1886 r. Decyzja ta przetrwała jednak *de facto* pięć lat. Po wojnie ponownie prawo wyborcze zostało przyznane wszystkim mężczyznom.

Andorski system konstytucyjny nie znał partii politycznych aż do przełomu lat 80. i 90. XX w., a pierwsze ugrupowania przez kilka lat pozostawały zrzeszeniami popierającymi określone osoby (nie skupiały osób o podobnych poglądach programowo-ideologicznych, jak to w większości przypadków odbywa się na współczesnych scenach politycznych) (Łukaszewski 2016: s. 70–72). Niezwykle istotne z punktu widzenia niniejszego artykułu jest to, że przez niemal całą historię andorskiego parlamentu wybór syndyka generalnego nie był zdeterminowany poparciem społecznym dla określonego ugrupowania (jak jest w przypadku każdego współczesnego parlamentu państwa

¹⁰ Więcej na temat wydarzeń z 1933 r. zob. González i Vilalta 2009.

Tabela 1. Przewodniczący parlamentu Andory w latach 1945–1993

Imię i nazwisko Syndyka Generalnego	Okres sprawowania funkcji*
Josep Hinojosa Besolí	1937–1960
Julià Reig Ribó	1960–1966
Francesc Escudé Ferrero	1966–1972
Julià Reig Ribó	1972–1978
Estanislau Sangrà Font	29.12.1978–04.01.1982
Francesc Cerqueda Pasquet	04.01.1982–12.01.1990
Josep Maria Beal Benedico	12.01.1990–15.02.1991
Albert Gelabert	15.02.1991–12.04.1992
Jordi Farràs Forné	12.04.1992–04.05.1993

* Data dzienna różni się w zależności od źródła (wynika to głównie z różnego określania końca kadencji przewodniczącego parlamentu: część autorów zrównuje ten termin z datą rozwiązania parlamentu, niektórzy zaś za koniec kadencji uznają dzień wyboru kolejnego syndyka generalnego).

Źródło: opracowanie własne na podstawie Pol 2015; Decret 54/8; World Leaders Index; Consell General.

demokratycznego), ale zależał w dużej mierze od autorytetu i innych atutów określonego kandydata. Praktyka polityczna pokazała, że od kryzysu z lat 30. XX w., aż do przemian w latach 80. i 90. ubiegłego stulecia, poseł wybrany na syndyka generalnego pozostawał na stanowisku dopóty, dopóki uzyskiwał odnowienie mandatu w wyborach¹¹.

Warto też wskazać, że aż do zmian z lat 80. syndyk generalny odgrywał najważniejszą rolę wśród andorskich organów publicznych (czyli innych niż reprezentanci suwerenów i sami współksiążęta) i to od jego pracy i determinacji zależała modernizacja Kraju Dolin (oczywiście w ramach mandatu ograniczonego wolą obu suwerenów). Przykładem tego może być chociażby Julià Reig Ribó, który w latach 1960–1966 i 1972–1978 piastował urząd przewodniczącego Rady Generalnej i przyczynił się do przebudowania polityki społecznej Księstwa oraz zrównania w prawach wyborczych obywateli obu płci.

¹¹ Por. tabele 1 i 2. W tym kontekście warto zwrócić uwagę, że przyjęcie konstytucji w 1993 r. zerwało z tą praktyką i obecnie przewodniczącym parlamentu można być nie dłużej niż dwie kolejne, pełne kadencje.

Reformy polityczno-instytucjonalne z lat 70. i 80. XX w.

Wielkie zmiany, do jakich doszło od połowy lat 70. ubiegłego stulecia, zostały poprzedzone stopniowym rozszerzaniem praw wyborczych na kobiety i obniżaniem wieku wyborczego: w 1970 r. kobiety uzyskały czynne prawo wyborcze, rok później obniżono cenzus wieku czynnego prawa wyborczego do 21 lat, natomiast dwa lata później bierne prawo wyborcze kobiet zostało zrównane z mężczyznami (formalne zrównanie praw wyborczych obywateli obu płci nastąpiło w 1975 r.) (Osóbka 2009: s. 188).

Zmiany, jakie stopniowo (przyjmując perspektywę wcześniejszych zmian, należałoby napisać: radykalnie szybko) wprowadzano w ostatnich trzech dekadach XX w., zbiegły się z rocznicą podpisania pierwszego układu arbitrażowego. Rocznicą ta przypadała w 1978 r. i umożliwiła spotkanie obu współksiążąt, wcześniej raczej niezainteresowanych losami Andorczyków. Zgodzili się oni na wydanie dekretu, którego efektem miały być dogłębne zmiany instytucjonalne. Należy przy tym podkreślić, że Andora była wówczas powszechnie uważana za terytorium niesuwerenne i feudalne. Przepaść, jaka dzieliła Kraj Dolin od jej sąsiadów pod względem demokratyzacji systemu politycznego, pozostawała nadal ogromna – po śmierci gen. Francisco Franco Hiszpanie w 1978 r. przyjęły demokratyczną konstytucję, a we Francji stabilizował się ustrój V Republiki. Z tego powodu dekret współksiążąt wydawał się o wiele lat spóźniony. Takie stanowisko reprezentował François Mitterrand w 1986 r., wyrażając żal, że wcześniej nie doszło do odpowiednich zmian instytucjonalnych (Łukaszewski 2016: s. 23–24). Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że w okresie między Nową Reformą a 1981 r. w systemie instytucjonalnym Andory nie doszło do żadnych przeobrażeń, poza zmianą w zakresie czynnego i biernego prawa wyborczego, powołaniem do życia nowej parafii¹² oraz utworzeniem komisji (*Juntas*) w ramach parlamentu (Becat 1996: s. 266).

Dekret z 1981 r. nie był jedynie wyrazem woli samych suwerenów, lecz stanowił reakcję na uchwalone w 1978 r. przez Radę Generalną postulaty: włączenia do andorskiego systemu prawnego zapisów Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1948 r. oraz pozostawienia instytucji głowy państwa w swej specyficznej konstrukcji, przy jednoczesnym domaganiu się jasnego rozgraniczenia kompetencji parlamentu i głowy państwa (Colliard 1993: s. 380)¹³. Wśród postulatów pojawiła się również potrzeba powołania do życia nowego organu wykonawczego.

¹² A przez to zwiększeniem liczby posłów z 24 do 28.

¹³ Zob. szerzej Osóbka 2009: s. 188–189.

Zmiany, które nastąpiły w 1981 r., ostatecznie kończyły z dotychczasową pozycją ustrojową syndyka generalnego. Dekret stanowił *de facto* początek klarowania się podziału władz w myśl monteskiuszowskiej idei: za uchwalanie ustaw miał być odpowiedzialny wybierany przez Andorczyków parlament (Rada Generalna), ich wykonywaniem zajmować się miał rząd odpowiadający przed parlamentem, a władza sądownicza była wyłączną domeną sądów. Należy przy tym pamiętać, że do momentu wejścia w życie Konstytucji Księstwa w 1993 r. (czyli przez kolejne 11 lat) dwuosobowa głowa państwa posiadała prawie nieograniczoną władzę nad andorską wspólnotą.

Joan Becat zwraca uwagę na fakt, że żadna z reform przeprowadzanych do 1993 r.¹⁴ nie wpłynęła na ograniczenie władzy samych współksiążąt. Mimo że nie należy przeceniać znaczenia dekretu z 1981 r. (Jean-Claude Colliard stosuje tutaj idealną metaforę drzwi, które nie są zamknięte, jednak nie są jednocześnie otwarte na oścież, Colliard 1993: s. 381), to nie można zapominać, że w porównaniu z dotychczasowymi zmianami instytucjonalnymi w Księstwie, dekret miał jednocześnie wartość symboliczną – suwerenem zaczął stawać się ogół andorskiego społeczeństwa, a władza współksiążąt w sensie politycznym była ograniczana.

Na mocy dekretu powołano zupełnie nowy organ – Radę Wykonawczą (*Consell Executiu*), która od tego czasu była odpowiedzialna za wykonywanie uchwał Rady Generalnej, prowadzenie polityki wewnętrznej, a także przygotowywanie projektu budżetu, który po parlamentarnej akceptacji miał być realizowany przez rząd. Na czele rządu stał jego szef (*cap de Govern*). W skład gabinetu, poza premierem, wchodziło od czterech do sześciu mianowanych przez niego ministrów. Członkowie rządu mogli posiadać mandat parlamentarny i być wybierani spoza grona Rady Generalnej. Zgodnie z ówczesnym reżimem prawnym, parlament miał prawo odwołania rządu, jeśli opowiedziałoby się za tym przynajmniej 19 posłów, co – biorąc pod uwagę ówczesny skład parlamentu (liczba posłów po powołaniu do życia nowej parafii wzrosła do 28, a zatem większość potrzebna do odwołania Rady Wykonawczej to 2/3) – zdecydowanie wzmocniało pozycję polityczną organu egzekutywy. Rada Wykonawcza ukonstytuowała się niemal dokładnie rok po przyjęciu dekretu, w styczniu 1982 r.

¹⁴ Autor pisze o reformie z 1866 i 1981 r., jednak to twierdzenie można bez wątpienia rozciągnąć na pozostałe reformy, aż do największej z reform ustrojowych z 1993 r. Innymi słowy, do 1993 r. współksiążęta zachowywali „pozycję suwerennego arbitra i ostatecznego źródła prawa” (*Conserven cada vegada llur posició d'arbitre sobira i d'última font del dret*) (Becat 1996: s. 265).

Pozycja ustrojowa syndyka generalnego w myśl Konstytucji Księstwa i Regulaminu Rady Generalnej

Przyjęcie Konstytucji Księstwa nastąpiło w 1993 r. Została ona wynegocjowana w ramach trójstronnej komisji (reprezentanci obu współksięząt i parlamentu)¹⁵, a następnie zaakceptowana znaczną większością głosów zarówno w parlamencie, jak i w ogólnokrajowym referendum. Zbiegło się to w czasie z nie mniej ważnym wydarzeniem – w tym samym roku podpisano trójstronny traktat regulujący wzajemne stosunki między sąsiadami: Andorą, Francją i Hiszpanią¹⁶. Z oczywistych względów Rada Generalna była zmuszona przyjąć nowy regulamin prac izby, który został przyjęty 3 września 1993 r., a wszedł w życie pierwszego dnia kolejnego roku.

Konstytucja wyraźnie zerwała z niemal nieograniczoną władzą współksięząt. Głowa państwa została przesunięta do wykonywania funkcji typowych, jeśli nie dla współczesnych państw z parlamentarnym systemem rządów, to przynajmniej dla większości monarchii europejskich (skandynawskich czy też państw Beneluxu). W myśl aktu z 1993 r. współksiężęta są symbolem i gwarantem trwałości i ciągłości Andory, a także jej niepodległości i podtrzymania tradycyjnego ducha partnerstwa i równowagi w stosunkach z sąsiednimi państwami. Dodatkowo przyznano im rolę typową dla głowy państwa – bycia arbitrem wobec funkcjonujących władz publicznych i instytucji. Nie analizując szczegółowo pozycji ustrojowej andorskiej głowy państwa, warto zwrócić uwagę, że współksiężęta nadal zachowują pewne narzędzia oddziaływania na sprawy Andory¹⁷.

W myśl zapisów Konstytucji Księstwa, syndyk generalny został określony przede wszystkim w kontekście jego zadań wynikających z przewodniczenia obradom Rady Generalnej. Jednak lektura andorskiej ustawy zasadniczej każe poddawać w wątpliwość ewentualne twierdzenie, że miejsce syndyka generalnego w hierarchii ustrojowej Andory wynika wyłącznie z posiadania przez niego poparcia większości parlamentarnej. W Konstytucji Księstwa zwraca uwagę fakt, że syndyk generalny jest wskazywany wymiennie z premierem¹⁸ jako właściwa instancja do podjęcia się określonego zadania.

¹⁵ Genezę Konstytucji Księstwa w bardzo ciekawy sposób przedstawia Przemysław Osóbka (2009: s. 191–192).

¹⁶ Więcej na ten temat zob. Łukaszewski 2015: s. 399–413.

¹⁷ Między innymi przewidziana w art. 66 ust. 3 możliwość zablokowania przyjęcia określonych umów międzynarodowych decyzją nawet jednego ze współksięząt.

¹⁸ Oficjalną nazwą szefa rządu jest *Cap de Govern*, co należy tłumaczyć jako głowa rządu. W niniejszej pracy nazwy szef rządu i premier będą stosowane zamiennie wyłącznie z powodów stylistycznych.

Z takim przypadkiem mamy do czynienia w treści art. 44 ust. 2, zgodnie z którym premier i syndyk generalny mogą inicjować procedurę poinformowania współksiążąt o sprawach państwa. W tym kontekście dużo istotniejszym zapisem konstytucyjnym jest norma wynikająca z art. 45, w którym Konstytucja – obok typowej dla reżimów parlamentarno-gabinetowych odpowiedzialności szefa egzekutywy – rozciąga odpowiedzialność polityczną dodatkowo na syndyka generalnego. Przewodniczący parlamentu podlega jej, gdy działając w razie potrzeby (kat. *en el seu cas*), kontrasygnuje akt głowy państwa. Konstytucja nie przewiduje wprost, kiedy zachodzi taka potrzeba, jednak wydaje się oczywiste, że takim przypadkiem jest akt powołania szefa rządu (art. 45 ust. 1 lit. b)¹⁹. Pewną wskazówką jest treść art. 45 ust. 3 wskazująca konsekwencje sytuacji, w której jeden ze współksiążąt nie wykonuje enumeratywnie wymienionych aktów. Wówczas wydane akty stają się skuteczne, a przepisy lub decyzje wchodzą w życie po podpisaniu przez drugiego ze współksiążąt oraz „po uzyskaniu kontrasygnaty szefa rządu lub, w razie potrzeby²⁰, syndyka generalnego” (Constitució 24/5: art. 45 ust. 3)²¹.

Poza samymi aktami prawnymi, kontrasygnata jest wymagana w przypadku: zarządzania wyborów i referendum, powoływania premiera, rozwiązywania parlamentu, akredytowania przedstawicieli dyplomatycznych Andory za granicą i przyjmowania akredytacji przedstawicieli zagranicznych w Andorze, powoływania szefów innych instytucji państwa, wyrażania zgody państwa na zawieranie umów międzynarodowych oraz dokonywania innych aktów urzędowych określonych konstytucyjnie. Ustawa zasadnicza wskazuje, że kontrasygnata premiera lub syndyka generalnego jest konieczna wówczas, gdy jeden ze współksiążąt nie wykona aktu (Konstytucja wskazuje tutaj wyraźnie, że powodem braku wykonania aktu są okoliczności). W takim przypadku przedstawiciel współksięcia informuje o zaistnieniu takiej okoliczności premiera (a w razie potrzeby syndyka generalnego). Akty podpisane przez jednego ze współksiążąt stają się ważne, jeśli zostaną kontrasygnowane przez szefa rządu lub, w razie potrzeby, syndyka generalnego.

¹⁹ Dotychczasowa praktyka wskazuje, że właśnie w tych przypadkach dekret powołujący nowego szefa rządu był podpisywany przez głowę państwa, a kontrasygnowany przez syndyka generalnego.

²⁰ Konstytucja nie określa jednak, kiedy miałyby takie okoliczności zaistnieć.

²¹ Kwestia ta wydaje się ciekawa, ponieważ nietypowa konstrukcja andorskiej głowy państwa spotyka się tutaj z konstytucyjnym rozwiązaniem sytuacji, w której jeden ze współksiążąt nie może podpisać (a wydaje się również – choć nie ma w literaturze co do tego zgody – odmawia podpisania) ustawy (Łukaszewski 2016: s. 42; Parliamentary Assembly of the Council of Europe 1994: pkt 24).

Tabela 2. Przewodniczący parlamentu Andory po 1993 r.

Imię i nazwisko Syndyka Generalnego	Okres sprawowania funkcji	Ugrupowanie	Data wyborów parlamentarnych
Jordi Farràs Forné	12.04.1992–04.05.1993	Agrupació Nacional Demòcrata (AND)	05.04.1992 i 12.04.1992 (II tura)
	04.05.1993–19.01.1994		12.12.1993
Josep Dallerès Codina	19.01.1994–10.03.1997		
Francesc Areny Casal	10.03.1997–17.05.2005	Partit Liberal d'Andorra (PLA)	16.02.1997
			04.03.2001
Joan Gabriel i Estany	17.05.2005–19.05.2009		24.04.2005
Josep Dallerès Codina	19.05.2009–28.04.2011	Partit Socialdemòcrata d'Andorra (PS)	26.04.2009
Vicenç Mateu Zamora	28.04.2011–	Demòcrates per Andorra (DA)	03.04.2011
			01.03.2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych zamieszczonych na oficjalnej stronie internetowej Rady Generalnej, Consell General, <http://www.consellgeneral.ad/>.

Syndykowi generalnemu, poza zadaniami wynikającymi z przewodniczenia posiedzeniom parlamentu, a także kontrasygnowaniem aktów głowy państwa, przysługują też uprawnienia kreacyjne. W odniesieniu do jednego z najważniejszych organów konstytucyjnych – pięcioosobowej²² Najwyższej Rady Sądownictwa²³ – przewodniczącemu parlamentu przysługuje prawo wskazania jednego członka, który jednocześnie *ex officio* przewodniczy posiedzeniom Rady²⁴. Syndykowi generalnemu, inaczej niż w sąsiedniej Francji, nie przekazano prawa wskazywania członków Trybunału Konstytucyjnego – czterech sędziów wskazuje cała izba (dwóch sędziów) i głowa państwa (po jednym)²⁵.

²² Poza jednym członkiem wskazanym przez syndyka generalnego, dwóch kolejnych (po jednym) wyznaczają współksiężęta, po jednym – premier oraz sędziowie z prokuratorami.

²³ Najwyższa Rada Sądownictwa (*Consell Superior de la Justícia*) jest organem przedstawicielskim, kierującym i administrującym sądownictwem. Jego najważniejszym zadaniem jest czuwanie nad niezależnością i sprawnym funkcjonowaniem wymiaru sprawiedliwości.

²⁴ W sąsiedniej Francji odpowiednie ciało (*Conseil supérieur de la magistrature*) również jest kreowane m.in. przez głowę państwa i przewodniczących obu izb parlamentu. Z kolei w Hiszpanii odpowiednie ciało (*Consejo General del Poder Judicial*) jest kreowane przez parlament.

²⁵ We Francji członków Rady Konstytucyjnej wskazują: Prezydent Republiki (3) oraz przewodniczący obu izb parlamentu (po 3).

Syndyk generalny i jego zastępca (*Subsindic General*) są wybierani na pierwszym posiedzeniu izby²⁶. Po dokonaniu wyboru syndyków, wybierani są sekretarze izby, następnie izba odbiera od nowo wybranego syndyka generalnego przysięgę lub przyrzeczenie. Zanim dojdzie do zakończenia inauguracyjnego posiedzenia izby, syndyk generalny obejmuje urząd i odbiera przysięgę lub przyrzeczenie kolejno od subsyndyka, sekretarzy oraz pozostałych parlamentarzystów (Reglament 51/5: art. 22).

Subsyndyk zastępuje przewodniczącego w przypadku wakatu, nieobecności lub innej przeszkody utrudniającej normalne funkcjonowanie parlamentu. Ma wówczas pełne prawa syndyka (Reglament 51/5: art. 16). Syndyk wraz z subsyndykiem wspólnie tworzą Syndykaturę (*Sindicatura*)²⁷, której skład, za zgodą parlamentu, może zostać rozszerzony²⁸. Należy zaznaczyć, że wyłącznie do tych dwóch osób ma zastosowanie treść art. 55 ust. 3 Konstytucji, zgodnie z którym nie mogą oni pełnić swej funkcji przez więcej niż dwie kolejne, pełne kadencje (Constitució 24/5: art. 55 ust. 3). Poza tym żadna z tych osób nie może łączyć swojego mandatu z jakąkolwiek inną funkcją (Reglament 51/5: art. 14 ust. 4). Do zadań Syndykatury należy m.in. wykonywanie budżetu izby, czuwanie nad przestrzeganiem regulaminu izby, a także koordynowanie jej prac. Syndykatura ma prawo wnioskowania do parlamentu o przeprowadzenie obrad w trybie tajnym. Konstytucja wyraźnie wskazuje, że organ ten jest najważniejszy spośród wszystkich instytucji wewnętrznych Rady Generalnej (Osóbka 2008: s. 74).

²⁶ Syndyk jest wybierany większością absolutną. W przypadku braku jej osiągnięcia w drugim głosowaniu biorą udział tylko dwie kandydatury z największą liczbą głosów. Wówczas decyduje zwykła większość. Gdyby do rozstrzygnięcia nie doszło również i w tym przypadku (remis), głosowanie jest powtarzane. Jeśli ponownie dochodzi do remisu, nowym syndykiem generalnym zostaje wybrany starszy z kandydatów. Po ogłoszeniu wyboru syndyka generalnego (i jego zastępcy), wybierani są sekretarze izby. Gdyby pojawił się wakat na stanowisku syndyka generalnego, wówczas jest przeprowadzana elekcja jego następcy, jednak w przypadku pojawienia się wakatu na stanowisku subsyndyka, kandydata na jego następcę wskazuje już sam przewodniczący izby. Kandydatura musi oczywiście zdobyć poparcie większości deputowanych (Reglament: art. 21).

²⁷ Niektórzy autorzy tłumaczą ten termin jako Prezydium Rady Generalnej. Por. Zubik, Bobiński 2014: s. 106.

²⁸ Regulamin izby wskazuje, że osobami wchodzącymi w skład Syndykatury, poza przewodniczącym i jego zastępcą, jest dwóch sekretarzy. W przypadku otrzymania remisu w głosowaniu, głos syndyka jest rozstrzygający (Reglament: art. 14 ust. 1 i 3). Obecnie w skład Syndykatury, poza przewodniczącym Rady (Vicenç Mateu Zamora) i jego zastępcą (Mònica Bonell Tuset), wchodzi dwóch sekretarzy: Joan Carles Camp Areny z frakcji liberalnej i Maria Martisella González z frakcji demokratów. W przypadkach gdy z wnioskiem o zwołanie Syndykatury zwróci się syndyk generalny, w posiedzeniach uczestniczy (z głosem doradczym) nieposiadający mandatu poselskiego sekretarz generalny (obecnie Josep Hinojosa Besolí). Osoba wykonująca tę funkcję jest wskazywana przez syndyka generalnego po zaopiniowaniu przez pozostałych członków Syndykatury.

Wybór syndyka generalnego jako przewodniczącego parlamentu, podobnie jak w przypadku innych ciał ustawodawczych w państwach demokratycznych, stanowi przedmiot pierwszego posiedzenia izby. W przypadku Andory takie posiedzenie jest prowadzone przez najstarszego posła z największej terytorialnie parafii Księstwa – Canillo²⁹.

Poza członkostwem w Syndykaturze, przewodniczący parlamentu wchodzi w skład powoływanej przez Radę Generalną Komisji Stałej (*Comissió Permanent*) – organu czuwającego nad przestrzeganiem uprawnień Rady w czasie, kiedy jest ona rozwiązana lub znajduje się w okresie między sesjami³⁰ oraz Rady Przewodniczących (*Junta de Presidents*) – organu, w którym, poza Syndykaturą, zasiadają przewodniczący klubów parlamentarnych³¹.

Syndyk generalny posiada bardzo silny mandat. Treść art. 15 Regulaminu izby wyraźnie wskazuje, że reprezentuje on parlament, nadzoruje jego pracę, kieruje jego pracami, czuwa nad przestrzeganiem Regulaminu (ma również prawo do jego interpretacji w przypadku pojawienia się wątpliwości). Z oczywistych względów ma również pełnię władzy nad pomieszczeniami należącymi do parlamentu (Reglament 51/5: art. 15). W ramach kompetencji przewodniczącego izby syndyk generalny:

- w stosunkach z innymi organami państwa – przekazuje parlamentarne żądania dokumentów, danych i raportów od organów publicznych (art. 5 i 49 Regulaminu); ogłasza wynik głosowania nad kandydaturą premiera i przekazuje współkiszętom informację o nazwisku kandydata na szefa rządu; przyjmuje żądania rządu włączenia do porządku obrad określonej kwestii;
- w ramach kompetencji dotyczących organizowania posiedzenia parlamentu – otwiera i zamyka posiedzenia izby oraz zwołuje jej nadzwyczajne posiedzenia (zwołania posiedzenia parlamentu może dokonać z własnej inicjatywy, ale i na wniosek premiera, 1/5 ustawowej liczby posłów lub dwóch grup parlamentarnych);
- w ramach kompetencji prowadzenia odpowiedniej dokumentacji prac izby – aprobuje przygotowane przez sekretarzy izby stenogramy różnych kolegiów parlamentarnych; zarządza publikację określonych dokumentów w Biuletynie Rady Generalnej (*Butlletí del Consell General*); prowadzi wykaz klubów parlamentarnych i komisji³²;

²⁹ Zgodnie z tradycją, Canillo ma pierwsze miejsce w precedencji spośród wszystkich parafii.

³⁰ Z oczywistych względów przewodniczącym Komisji Stałej jest syndyk generalny.

³¹ Organ ten zbiera się m.in. na wniosek syndyka generalnego.

³² Komisjom z urzędu przewodniczy syndyk generalny, jednocześnie żaden inny członek Syndykatury nie ma prawa przewodniczenia obradom komisji.

- w stosunkach z posłami – wyraża zgodę na nieuczestniczenie posła w obradach parlamentu³³; przyjmuje rezygnację z mandatu poselskiego; informuje parlament o zatrzymaniu, aresztowaniu i oskarżeniu posła; wnioskuję do parlamentu o powołanie do życia komisji (m.in. śledczej³⁴, nadzwyczajnej);
- w ramach prowadzonej debaty i/lub głosowania – odpowiada za: dyscyplinowanie parlamentarzystów (w tym m.in. dbanie o przestrzeganie porządku obrad)³⁵ w zgodzie z postanowieniami art. 7 i 86 Regulaminu, a w przypadkach skrajnych – zawieszanie posła w jego prawach (w tym przypadku decyzję podejmuje jednak nie sam przewodniczący parlamentu, lecz Syndykatura) lub posiedzenia (tutaj decyzję podejmuje syndyk generalny, którego Regulamin zobowiązuje jedynie do ostrzeżenia posła lub ministra utrudniającego prowadzenie obrad), a także za zarządzanie usunięcia osób utrudniających prowadzenie obrad z sali; wyraża zgodę na uczestnictwo w obradach parlamentu jego gości (takiej zgody nie muszą mieć ministrowie, posłowie oraz urzędnicy parlamentarni); w ramach debaty parlamentarnej m.in. udziela zgody na zabranie głosu przez posłów i ministrów lub odbiera im głos; wnioskuję do parlamentu o zamknięcie dyskusji; decyduje o przedłużeniu czasu na zadawanie pytań w ramach tzw. godziny pytań³⁶; zarządza i przeprowadza głosowania.

Jeśli chodzi o procedurę ustawodawczą, syndyk generalny jest konstytucyjnie zobowiązany do przedłożenia głowie państwa ustawy uchwalonej przez Radę. Współkisiążęta w terminie od ośmiu do piętnastu dni są zobowiązani do wydania sankcji oraz zarządzania publikacji ustawy w Biuletynie Urzędowym Księstwa Andory. Z kolei już sam Regulamin izby wskazuje, że syndyk generalny przedkłada parlamentowi projekty ustaw, zarządza włączanie zgłoszonych poprawek do ustawy do porządku obrad, informuje rząd o decyzji parlamentu w kwestii zwrotu projektu ustawy, kieruje ustawy i poprawki do odpowiednich komisji parlamentarnych, może również wnioskować o przyjęcie ustawy w jednym czytaniu.

Omawiając wzajemne relacje szefów rządu i parlamentu, nie można nie wspomnieć o wydarzeniach z lipca 2010 r. Wówczas to, w przeddzień wizyty współkisięcia francuskiego Nicolasa Sarkozy'ego w Andorze, według doniesień prasowych

³³ Brak odpowiedniej zgody syndyka generalnego na nieobecność lub przedłużającą się nieobecność posła na posiedzeniach parlamentu może powodować obniżenie wynagrodzenia.

³⁴ W przypadku komisji śledczej syndyk ma dość szeroki zakres narzędzi w odniesieniu do debaty poświęconej raportowi tej komisji. Zob. szerzej Reglament: art. 48.

³⁵ Za sam porządek obrad odpowiada Rada Przewodniczących.

³⁶ W andorskim parlamencie w trakcie zwykłego posiedzenia przewidziana jest godzina na pytania skierowane do rządu.

Syndykatura miała przygotować złożony z 23 artykułów projekt ustawy, który miał rozwiązać liczne – zdaniem projektodawców – problemy protokolarno-ceremonialne. O ile nie było większych wątpliwości co do miejsca w precedencji samych współksiążąt (ci znajdują się na samym szczycie państwowej hierarchii – na tym samym jej szczelisku), o tyle pewną trudność sprawiało określenie miejsca dwóch kolejnych osób: szefa rządu i przewodniczącego parlamentu. Projekt miał wyróżniać dwojaki rodzaj spotkania – zwykłe (ogólne) oraz o szczególnym charakterze. Pierwsze byłyby organizowane przez jeden z pięciu organów: głowę państwa, parlament, rząd, Wyższą Radę Sprawiedliwości i gminę (gminy), natomiast spotkania o szczególnym charakterze przez inny organ lub instytucję. W ostatnim przypadku precedencja byłaby stała: po współksiążątach miejsce zajmowałby syndyk generalny, a dopiero po nim szef rządu. W przypadku spotkań ogólnych precedencja zależałaby od gospodarza – gdyby była nim głowa państwa, wówczas pierwszeństwo przysługiwałoby syndykowi, natomiast gdyby spotkanie organizowała Wyższa Rada Sprawiedliwości i gmina – szef rządu miałby pierwszeństwo przed przewodniczącym Rady Generalnej. W przypadku dwóch pozostałych organów-gospodarzy – rządu i parlamentu – pierwszeństwo przysługiwałoby gospodarzowi (*La Constitució* 2010; *La proposició* 2010; *Els consellers* 2010). Po wizycie Sarkozy’ego projektowi nie nadano biegu.

Podsumowanie

W związku z transformacją ustrojową, która dokonała się w 1982 r., a następnie w 1993 r., doszło do znacznej zmiany pozycji ustrojowej syndyka generalnego. Pojawienie się nowego organu konstytucyjnego (szefa rządu) doprowadziło do osłabienia pozycji ustrojowej przewodniczącego parlamentu, ale nie na tyle dużego (gdyż po 1993 r. parlament stał się główną instytucją prowadzenia polityki Księstwa), aby syndyk generalny mógł być traktowany wyłącznie jako osoba odpowiedzialna za kierowanie obradami parlamentu. Upodmiotowiona legislatura połączona z pozostawieniem umiarkowanie silnej pozycji ustrojowej jej szefa, przy jednocześnie niewyraźnym jednoznacznym wskazaniem relacji na linii premier-syndyk generalny, mogły doprowadzić do kryzysu politycznego. Jednak jeszcze do niego nie doszło, co można potraktować jako wskaźnik dobrze funkcjonującego systemu politycznego, chociaż przyczyny tkwią w kulturze politycznej polityków piastujących omawiane urzędy.

Patrząc przez pryzmat pozycji ustrojowej syndyka generalnego, warto przede wszystkim zwrócić uwagę na wagę zmian, do jakich doszło na początku lat 80.

ubiegłego stulecia. Dla ustroju politycznego państwa największą rolę odegrało przyjęcie pierwszej w dziejach Księstwa konstytucji pisanej. Dla pozycji ustrojowej przewodniczącego parlamentu rola zmian z 1981 i 1993 r. wydaje się podobna (choć w innych aspektach zmian ustrojowych), co jedynie w części potwierdza przedstawioną we wprowadzeniu hipotezę. Wskazując na charakter zmian z 1981 i 1993 r., nie można zapominać, że osoby piastujące urząd przewodniczącego Rady Generalnej przez stulecia miały ograniczoną możliwość zmian, ale nawet w ramach tych ograniczonych kompetencji wiele z nich prowadziło działania polityczne, których celem była poprawa losu samych Andorczyków. Prowadzenie tych działań akurat przez te osoby było o tyle uzasadnione, że kolejni syndycy mieli nie tylko prawo i obowiązek wykonywania uchwał parlamentu oraz *de facto* konstytuowali rząd Księstwa, lecz także przysługiwał im szczególny mandat – byli posłami (a zatem mieli legitymację Andorczyków), którzy otrzymywali największą liczbę głosów parlamentarzystów. Jest to o tyle istotne, że większość wymagana do wyboru zarówno syndyka generalnego, jak i szefa rządu w Andorze ma (i miała w przeszłości) zapewnić obu instytucjom możliwie wysoką legitymację do piastowanych urzędów. Wydaje się, że ze względu na unikalną konstrukcję ustrojową andorskiej głowy państwa, w połączeniu ze specyfiką relacji syndyka generalnego i szefa rządu, a także w kontekście przedstawionych wydarzeń z 2010 r., uregulowanie przynajmniej kwestii precedencji powinno stanowić przedmiot rozważań ustawodawcy.

Marcin Łukaszewski – doktor, adiunkt na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Jego zainteresowania naukowe koncentrują się wokół systemów konstytucyjnych demokratycznych mikropaństw europejskich (Andora, Liechtenstein, Monako, San Marino).

Adres e-mail: lukaszewskimarcin@o2.pl

Marcin Łukaszewski – PhD, an assistant professor at the Faculty of Political Science and Journalism, Adam Mickiewicz University in Poznań. Scientific research focused on: political and constitutional systems of the European and democratic microstates (Andorra, Liechtenstein, Monaco and San Marino). E-mail: lukaszewskimarcin@o2.pl

Bibliografia

A NATIONAL Anachronism (3.10.1891), „All the Year Round”.

A PIGMY Republic (1.06.1881), „Bow Bells”.

A UNIQUE Republic (6.02.1892), „Chamber’s Journal of Popular Literature, Science and Arts”.

- BECAT Joan (1996), *Emergencia i reconeixement d'Andorra com a Estat*, „Treballs de la Societat Catalana de Geografia”, vol. XI, nr 41.
- BLADÉ Jean-François (1882), *The Valley of Andorra*, Cambridge.
- BROWN SCOTT James (1939), *Law, the State and the International Community*, vol. 1, New York.
- BY-WAYS of Europe (26.06.1869), „Saturday Review of Politics, Literature, Science and Art”.
- COLLIARD Jean-Claude (1993), *L'État d'Andorre*, „Annuaire français de droit international”, vol. 39, nr 1.
- CONSELL GENERAL, *Francesc Cerqueda Pascuet*, <http://www.consellgeneral.ad/ca/arxiu/arxiu-de-lleis-i-textos-aprovats-en-legislatures-anteriors/i-legislatura-1994-1997/consellers-generals-del-1994-1997/francesc-cerqueda-pascuet> (22.11.2017).
- CONSTITUCIÓ del Principat d'Andorra, „Butlletí Oficial del Principat d'Andorra”, nr 24, R. 5, 4.05.1993.
- DECRET de 31-7-96 pel qual es declaren tres dies de dol nacional amb motiu de la mort del qui fou Francesc Escudé Ferrero, „Butlletí Oficial del Principat d'Andorra”, nr 54, R. 8, 31.07.1996.
- DUURSMA Jorri Carolina (1996), *Fragmentation and the International Relations of Micro-states: Self-determination and Statehood*, Cambridge.
- ELS CONSELLERS treballen en un articulat regulador del protocol (2010), „El Periòdic d'Andorra”, <https://www.elperiodic.ad/noticia/2308/els-consellers-treballen-en-un-articulat-regulador-del-protocol> (22.11.2017).
- GONZÀLEZ I VILALTA Arnau (2009), *La cruïlla andorrana de 1933: la revolució de la modernitat*, Sant Julià de Lòria.
- JACKIEWICZ Andrzej (2016), *Zasady podziału władzy w Andorze*, w: Sabina Grabowska, Radosław Grabowski (red.), *Zasady podziału władzy we współczesnych państwach europejskich*, vol. 2, Rzeszów.
- JASUDOWICZ Tadeusz (1996), *Andorski wymiar sprawiedliwości a europejski system ochrony praw człowieka*, „Toruński Rocznik Praw Człowieka i Pokoju”, z. 4.
- JASUDOWICZ Tadeusz (1998), *Przeoczone narodziny państwa – podmiotu. O ewolucji prawnomiędzynarodowego statusu Andory*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. Nauki Prawne”, z. 1.
- KUCAŁA DANUTA (2007), *Historia Andory*, w: J. Łaptos (red.), *Historia małych krajów Europy*, Wrocław.

- LA CONSTITUCIÓ, les lleis i la tradició, bases de la futura llei de protocol* (2010), „Diari d’Andorra”, https://www.diariandorra.ad/noticies/nacional/2010/07/22/la_constitucio_les_lleis_la_tradicio_bases_la_futura_llei_protocol_48719_1125.html (22.11.2017).
- LA PROPOSICIÓ de llei de protocol parteix de la Constitució i les lleis, la tradició i la pràctica diària* (2010), „El Periòdic d’Andorra”, <https://www.elperiodic.ad/noticia/2300/la-proposicio-de-llei-de-protocol-parteix-de-la-constitucio-i-les-lleis-la-tradicio-i-la-practica-diaria> (22.11.2017).
- LEARY Lewis Gaston (1912), *Andorra, the Hidden Republic*, New York.
- ŁUKASZEWSKI Marcin (2015), *Stosunki francusko-andorskie w dwudziestolecie podpisania Traktatu o dobrym sąsiedztwie, przyjaźni i współpracy*, „Przegląd Strategiczny”, nr 8.
- ŁUKASZEWSKI Marcin (2016), *Pirenejskie współksięstwo. Współczesny system polityczny*, Poznań.
- OSÓBKA Przemysław (2007), *Parlamenty Andory, Liechtensteinu, Monako, San Marino*, Warszawa.
- OSÓBKA Przemysław (2008), *Systemy konstytucyjne Andory, Liechtensteinu, Monako, San Marino*, Warszawa.
- OSÓBKA Przemysław (2009), *Andorskie doświadczenia, czyli o pokojowym rozwiązywaniu konfliktów politycznych*, „Disputatio”, vol. IX.
- PARLIAMENTARY ASSEMBLY OF THE COUNCIL OF EUROPE (1994), *Report on the Application by the Principality of Andorra for Membership of the Council of Europe* (Rapporteur: Mr Reddemann, Germany, Group of the European People’s Party), 15.09.1994, Doc. 7152.
- POL Antoni (2015), *Francesc Cairat i Freixes*, <https://www.elperiodic.ad/opinio/article/44230/francesc-cairat-i-freixes> (22.11.2017).
- PRIMER PARIATGE de Andorra* (1278).
- REGLAMENT del Consell General, „Butlletí Oficial del Principat d’Andorra”, nr 51, R. 5, 28.09.1993.
- SEGON PARIATGE de Andorra* (1288).
- WORLD LEADERS INDEX, *Andorra*, <http://www.worldleadersindex.org/Europe/Andorra.html> (22.11.2017).
- ZUBIK Marek (Wstęp), BOBIŃSKI Mariusz (tłum.) (2014), *Konstytucja Księstwa Andory*, Warszawa.